



## Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi Ve Teknik Yardımların Katkıları

*Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Türkiye Between 1934 and 1938*

İmren ARBAÇ

Lecturer Dr., Yeditepe University, Department of Russian Language and Literature, İstanbul, Türkiye  
Öğr. Gör. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye  
Orcid: 0000-0001-6948-1031 [imren.arbac@yeditepe.edu.tr](mailto:imren.arbac@yeditepe.edu.tr)

### Article Information/Makale Bilgisi

**Cite as/Atıf:** Arbaç, İ. (2024). Contributions of the Credit and Technical Assistance Received from the Soviet Union to the Realization of the First Five-Year Industrial Plan Made in Türkiye Between 1934 and 1938, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 64, 58-71.

Arbaç, İ. (2024). Türkiye’de 1934-1938 Yılları Arasında Yapılan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Gerçekleştirilmesinde Sovyetler Birliği’nden Alınan Kredi ve Teknik Yardımların Katkıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 64, 58-71.

**Article Types / Makale Türü:** Research Article/Araştırma Makalesi

**Received/Geliş Tarihi:** 29 January/Ocak 2024

**Accepted/Kabul Tarihi:** 25 April/Nisan 2024

**Published/Yayın Tarihi:** 30 June/Haziran 2024

**Pub Date Season/Yayın Sezonu:** June/Haziran

**Issue/Sayı:** 64 **Pages/Sayfa:** 58-71

**Plagiarism/İntihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

**Published by/Yayıncı:** Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

**Ethical Statement/Etik Beyan:** It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İmren ARBAÇ).

**Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC.

## Öz

Cumhuriyetin ilanından sonra ülke yönetimi askeri ve siyasi başarılarını iktisadi atılımlarla güçlendirme kararlılığında olmuştur. Ülkenin sanayileşmeye başlaması aşamasında ekonomi ve sanayi yönetim uzmanlarının Sovyetler Birliği'nde uygulanan 21 Mart 1921 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Ekonomi Politikası başta olmak üzere, diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin uygulanma durumunu incelemeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık sanayi planının başarılı olması, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomi Krizi'nin olumsuz koşullarını kendi lehine çevirmeyi başarmış bir ülke durumuna gelmesi Türkiye'de büyük ilgi uyandırmış ve Sovyetler Birliği'nin ekonomi planlarıyla ilgili işleyişini incelemek yönünde girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye tarihi açısından büyük öneme sahip olan 1934-1938 yılları arasında birinci beş yıllık sanayi planının uygulanmasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye sağlanan kredinin yanı sıra sanayi planının hazırlanması ve yatırım alanlarının belirlenmesi süreçlerinde uzman ve teknik yardımlar, araştırma yöntemine uygun olarak irdelenmiştir. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşiv Belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, süreli yayınlar, resmi gazeteler, makaleler, kitaplar ve Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri, Rusça süreli yayınlar, makaleler ve kitaplar temeline dayalı olarak araştırılmıştır. Çalışmada Türkiye'nin ilk sanayi planının hazırlanmasında ve planın kapsamının genişletilmesinde Sovyet uzmanları tarafından hazırlanan raporların önemi vurgulanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Türkiye, Sovyetler Birliği, NEP, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İosif Vissarionoviç Stalin, İsmet İnönü.

## Abstract

After the proclamation of the Republic, the country's administration was determined to strengthen its military and political successes with economic breakthroughs. During the industrialization phase of the country, economic and industrial management experts began to examine the implementation of the economy and industry in other countries, especially the New Economic Policy that came into force on March 21, 1921 in the Soviet Union. The success of the five-year industrial plan implemented in the Soviet Union and its becoming a country that managed to turn the negative conditions of the World Economic Crisis in 1929 to its advantage aroused great interest in Türkiye and attempts were made to examine the functioning of the Soviet Union's economic plans. In this study, the credit provided to Türkiye by the Soviet Union in the implementation of the first five-year industrial plan between 1934 and 1938, which is of great importance for the history of Türkiye, as well as the expert and technical assistance in the preparation of the industrial plan and the determination of investment areas, were examined in accordance with the research method. This study was researched based on the State Archive Documents of the Presidency of the Republic of Türkiye, GNAT Minutes, periodicals, official newspapers, articles, books and Russian Federation Foreign Policy Documents, Russian periodicals, articles and books. The study emphasizes the importance of the reports prepared by Soviet experts in the preparation of Türkiye's first industrial plan and in expanding the scope of the plan.

**Keywords:** Türkiye, Soviet Union, NEP, First Five-Year Industrial Plan, Iosif Vissarionovich Stalin, İsmet İnönü.

## Giriş

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerde belirgin bir biçimde ilk yakınlaşma 1920'li yıllarda ziraat alanında kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra ülkenin iktisadi yapısının güçlendirilmesi yönünde kararlı adımlar atılmaya başlanmıştır. Öncelikle uzun süren savaştan sonra tahrip olan genç Cumhuriyetin ekonomisini düzeltmek ve ülkenin ihtiyacı olan mekanizmalarını kurmak için Cumhuriyet yönetiminin yoğun bir çalışma yapılmıştır. Bu doğrultuda ülkenin tarım alanında iyileştirilmesine yönelik çalışmalar başlatılmış ve bu dönemde tarım konusunda uyguladığı politika ile büyük başarı elde etmiş olan Sovyetler Birliği'nden de yardım istenmiştir.

Türkiye, Sovyetler Birliği'nin yanı sıra Macaristan ve Almanya gibi ülkelerde tarım alanında yapılan çalışmalarını yakından takip etmiştir. Aynı zamanda bu ülkelerden de ülkeye uzmanlar davet edilmiş ve ülkenin zirai yapısı incelenmiştir (Yıldırım, 2011, s.227-246). Sovyetler Birliği'nin tarım alanındaki başarılarını yerinde görmek üzere ise Türkiye'den tarım uzmanlarından oluşan bir heyet 1925 yılında Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Türk heyeti Sovyetler Birliği'nde Moskova Tarım Akademisi, Zooteknik Enstitüsü ve Leningrad Tarım Enstitüsü'nü ziyaret etmişlerdir (BCA, 30-18-1-1/16-67-13/2678). Türk heyeti, Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyaret sırasında ülkenin tarım alanında yaptığı çalışmaları ve tesislerini yakından görme fırsatı bulmuştur. Tarım alanında yapılan çalışmaların Türkiye'de uygulanabilmesi için yetkililerden teknik yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu amaçla Sovyetler Birliği Tarım ve Botanik Bilimleri Profesörü Pyotr Mihayloviç Jukovskiy Türkiye'nin tarım alanında yapabileceği çalışmaları yerinde görüp değerlendirmesi için Türkiye'ye davet edilmiştir. Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet uzmanlardan oluşan bir heyet, ülkedeki tarım durumunu ve tarımın büyüme perspektifini araştırmak için Türkiye'ye 1925-1927 yılları arasında üç kez ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler esnasında eşzamanlı olarak Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 50 deney istasyonu şubesi, Türkiye'deki tarım için gerekli tohum örneklerinin hazırlanması işiyle uğraşmıştır. Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy başkanlığında Sovyet heyetinin Türkiye'ye yaptığı bu çalışmalarla ilgili ziyaretleri sonunda 1933 yılında Profesör Pyotr Mihayloviç Jukovskiy tarafından yazılan *Zemledelçeskaya Turtsiya Aziatskaya Çast-Anatoliya (Tarımsal Türkiye Asya Yakası-Anadolu)* adlı kitap Moskova ve Leningrad'da yayımlanmıştır (Jukovskiy, 1933, s. 7). Bu eser 1951 yılında Türkçeye *Türkiye'nin Zirai Bünyesi* adıyla çevrilmiştir. Sovyet Profesörü'nün Türkiye'de tarımın geliştirilmesi yönünde önerileri dikkate alınmıştır. Tarım alanında yapılan çalışmalar arzu edildiği ölçüde hızla hayata geçirilememiştir kuşkusuz. Bahis olunan dönemde Türkiye'de tarım araçlarını üreten fabrikaların yeterli hale getirilmesi durumunda ancak tarım konusunda arzu edilen hızda bir başarı sağlanabilirdi. Bu doğrultuda tarımın tümüyle insan gücüne bağlı olması gerçeği ülkede sanayileşme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. 1928-1932 yılları arasında birinci beş yıllık planını ve bunun ardından 1933-1937 yılları arasında da ikinci sanayi planını başarı ile uygulayan Sovyet yönetimi, tarımın yanı sıra sanayileşme yolunda da büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Türkiye açısından değerlendirmek gerekirse, ülkede sanayileşme sürecine geçilmesiyle birlikte Sovyet desteğiyle birinci planın uygulanmasının ardından geniş yatırım alanlarını kapsayan ikinci sanayi planı da uygulanabilseydi Türkiye dünyada söz sahibi bir sanayi ülkesi olmayı başarabilirdi. Bu çalışmanın amacı, bir tarım ülkesi iken uyguladıkları birinci ve ikinci beş yıllık sanayi planları sayesinde bir sanayi ülkesi haline gelmeyi başaran Sovyetler Birliği'nin, sanayi planlarını gerçekleştirmek için Batı'dan borç alamayan Türkiye'ye, ilk planlı sanayileşme uygulaması sürecinde sağladıkları kredi ve teknik yardımlarının önemini ortaya koymaktır. Bu çalışmada Türkiye tarihi açısından oldukça büyük öneme sahip olan 1934-1938 yılları arasında uygulanan birinci beş yıllık sanayi planının hayata geçirilmesinde Sovyet kredi, teknik yardımları Türkçe, Rusça birincil, ikincil kaynaklara dayanılarak araştırma yöntemiyle irdelenmiş ve bu yardımların Türk sanayi gelişimine katkıları belgeler ışığında gösterilmeye çalışılmıştır. Bu makale ayrıca, birinci sanayi planının hayata geçirilmesinde dış ülke kredisi olarak sadece kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nden sağlanan kredinin önemini yanı sıra, disiplinli biçimde çalışan Sovyet teknik uzmanlar tarafından 1934-1938 yılları arasında sanayi planının yatırım alanlarının oluşturulmasının yanı sıra, Türk sanayisine kazandırılan tesislerin gerçekleştirilme aşamalarını irdelenmek ve ayrıca Sovyet yönetiminin Türkiye'nin ikinci sanayi planına destek verme niyetinde olduğunu göstermek amacındadır.

### 1.Sovyetler Birliği'nde Uygulanan Yeni Ekonomi Politikası (NEP)

1917 Ekim Devrimi'nin ardından ortaya çıkan iç savaş başarıyla kazanan Sovyetler Birliği, dışarıdan gelen saldırıları kontrol altına aldıktan sonra ülke içinde ekonomik planla ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır.

Ülkede yaşanan sanayi ve ulaştırma sistemindeki hızlı düşüş ülkenin giderek daha fazla yoksullaşmasına neden olmuştur. Her yıl büyük bir hızla azalan sanayi üretim kapasitesi 1920 yılında oldukça sıkıntılı bir durum almıştır. Bu dönemde ülkede yaşanan kıtlık, günlük kullanılan her malın fiyatını düşürmüştür. Ayrıca bu dönemde tarımsal üretimde de büyük bir düşüş söz konusu olmuştur. Bunun nedenlerinden en önemlisi Ekim Devrimi'nin ardından köylülere dağıtılan topraklarda köylüler ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretmeye başlayınca ülke genelinde işlenen toprakların oranında azalma olmasıdır. Bunun yanı sıra 1920-1921 yılları arasında yaşanan kuraklık ülkede ciddi boyutta kıtlık yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, 1921-1922 yılları arasında ülkede yaşanan kıtlıktan ölenlerin sayısı 5 milyona ulaşmıştır. Bu sayının Rusya'nın Birinci Dünya

Savaşı'ndaki kayıplarının iki katı olduğu düşünüldüğünde felaketin boyutları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. (Vernadskiy, 2015, s. 389). Söz konusu nedenler, ülkede acilen yeni ekonomi politikasının uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle Vladimir İlyiç Lenin Mart 1921'de X. Komünist Partisi Kongresi'nde ülkede yaşanan ekonomik, sosyal ve politik krizlerin nedenlerine değinirken ülkeyi yöneten siyasi iradenin Yeni Ekonomi Politikası'na (NEP) geçmesinin zorunluluğunu ve bundan sonraki görevlerini şu şekilde ifade etmiştir:

Yıkıcı bir emperyalist savaşın ardından, yıllarca iç savaşa göğüs geren bir ülke, elbette tüm güçlerini cepheye adamadan, başka türlü var olamazdı. Ve elbette ki, savaş yüzünden mahvolan bir ülke, savaş zamanı başka bir yolla telafi edemediği yiyeceği, köylülerden almaktan başka bir şey yapamazdı. Ülkeyi, orduyu ve işçi-köylü gücünü kurtarmak için bu gerekliydi. Köylülere dedik ki: "Tahılınızı tabii ki işçi ve köylü devletine ödünç veriyorsunuz, vermediğiniz takdirde ise devletinizi, toprak sahiplerinden ve kapitalistlerden kurtaramazsınız. "Emperyalistlerin ve kapitalistlerin başlattığı savaşla mücadele ederken bize dayattıkları koşullarda başka türlü hareket edemezdik. Bundan başka seçeneğimiz de yoktu. Ancak bu koşullar bizi, çok uzun süren savaştan sonra köylü ekonomisinin öyle bir zayıflamasına götürdü ki, bunun sonunda ortaya çıkan mahsul kıtlığının ana nedenleri ise ekimin azalması, üretim araçlarının bozulması, verimin azalması, üretkenlik ve emek eksikliğinden kaynaklanmıştır. Sene başında yapılan Yıllık Rapor'da siyasette yaşadıklarımızı ve yeni yılda kendimize hangi siyasi görevleri belirlememiz gerektiğini analiz ederken bu durumu dikkatle göz önünde bulundurmamız gerekir. Yıllık Rapor bize gelecek yıl için de aynı şekilde yapmamız gereken acil görevler olduğunu göstermiştir (Protokol X syezda RKP(b), 1933, s. 29).

Vladimir İlyiç Lenin X. Komünist Parti Kongresi'nde yapılan konuşmalar sonunda Kongre üyelerinin onayı ile alınan kararların ardından ülkede NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika) olarak bilinen Yeni Ekonomi Politikası'nı uygulamaya başlamıştır. 1921-1922 yılları arasında ülkede yaşanan iç savaş yüzünden ortaya çıkan açlık döneminin ardından 1924 yılında Vladimir İlyiç Lenin'in ölümü Sovyet tarihinde önemli tarihler olarak yerini alır. Vladimir İlyiç Lenin'in ölümünden sonra İosif Vissarionoviç Stalin, Sovyetler Birliği'nde kolektivist hayata geçirir. Tüm Birlik genelinde sovhozlar<sup>1</sup> ve kolhozlar<sup>2</sup> kurularak kolektif tarım sistemi hayata geçirilmiştir. Bu dönemde köylüler arazilerini kolhozlara dönüştürerek arazilerden elde ettikleri ürünleri satmaya başlamışlardır. Devlet tarafından kurulan traktör ve makine istasyonları Sovyet köylüsünün kullanımına sunulmuştur.

Bu uygulama ile toplumsal gerilimi azaltmak, ülkede ekonomiyi yeniden canlandırmak ve sosyal bir toplumun oluşumu için uygun koşullar yaratmak hedeflenmiştir. Köylülerin ellerinde bulunan fazla ürünü almak yerine, çok düşük oranda köylüden vergi alınmaya başlanmış ve böylece köylülerin serbest ticaret yapabilmelerine olanak sağlanmıştır. Tarım sektörünün yeniden yapılandırılması sağlanmış ve ülkedeki kıtlık sona ermiştir. Aynı zamanda sendikalar, çok sayıda fuar, ticari işletme ve borsa ortaya çıkmıştır. Nakit ücret sistemi yeniden tesis edilmiş, zorunlu çalışma vergileri kaldırılmıştır. Özel sektörün ortaya çıkması sağlanmıştır. Yeni Ekonomi Politikası, bazı eksiklerine rağmen ülkeyi tam bir yıkımdan çıkarmayı başarmıştır. 1920'lerin sonunda ise ülkedeki mali ve maddi kaynakların daha fazla merkezileştirilmesi amacıyla tüm NEP önlemleri kısaltılmış, ülke, sanayileşme ve kolektifleştirilmenin planlı ve yönlendirici gelişim yolunu izlemiştir.

## 2.Sovyetler Birliği'nde Uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Planlı ekonomi konusu dünyada ilk olarak Sovyetler Birliği'nde ele alınmış ve yeni toplum hayatı bu planlamanın içine dahil edilmiştir. 1928-1932 yılları arasında SSCB'de ilk beş yıllık plan uygulanmıştır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan beş yıllık planın asıl hedefi öncelikle ülkede sanayileşmeyi gerçekleştirmek olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde 1921 yılında Aralık ayı içinde toplanan Tüm Komünist Partisi Birliği'nin XV.Kongresi'nde SSCB'nin yeni bir siyasi ve ekonomik sistem doğrultusunda yönetilmesi doğrultusunda karar alınmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda Sovyet yönetimi bundan sonraki süreçte tüm enerjisini ülkedeki iç devrimi uygulamaya harcayacaktır. Tüm Komünist Partisi Birliği'nin XV. Kongre'sinde öncelikle parti içi sorunlar ele alınmıştır. Kongre'nin ilk oturumu sonunda ise Merkez Komitesi, parti içi muhalefeti susturma yönünde karar almıştır (XV Syezd,1928, s. 51).

1921 yılı Aralık ayında toplanan XV. Kongre'nin siyasi kararlarının yanı sıra ikinci bölümünde, ekonominin yeniden yapılandırılması konusu geniş yer tutmuştur. Ekonominin yapılandırılması konusunda ilk olarak 1920 yılında yapılan IX. Parti Kongresi'nde 5 yıllık ekonomi planı ortaya atılmıştır. IX. Kongre'de birleşik ekonomik plan kararında, Sovyet ekonomisinin canlanması için yerel bir rejimin kurulması gerekliliği vurgulanmıştır. Kongre kararında bunun kolay bir görev olmadığına işaret edilmiştir; öyle ki, ekonomik cephedeki çalışmaların tutarlılıkla takip edilmesi gerektiği ve ulusal ekonominin bilimsel

<sup>1</sup>SSCB'de tarımsal işletmelerin ana biçimlerinden biri; üretim araçlarının devlet mülkiyetine dayalı devlet tarım işletmesi (Sovyet ekonomisi-sovetskoe hozyaystvo- sovhoz(Sovyet tarımı) kelimelerinin kısaltmasından oluşmuştur.)

<sup>2</sup> Kolektif çiftçilik için köylülerden oluşan bir üretim birliği (kollektivnoe hozyaystvo- kolhoz-kollektif çiftçilik kelimelerinin kısaltmasından).

planının detaylandırılmasının ancak tüm çalışan kitlelerin istikrarlı iradesiyle mümkün olabileceğinin altı çizilmiştir. Bu karar aslında bir anlamda da, planlı ekonomik rejimin kısa sürede hayata geçirilemeyeceğini gösteriyordu. IX. Kongre’de bunun gerçekleşmesinin bütün bir tarihsel dönemi gerektireceği, böyle planlı bir inşanın somut sonuçlarının ancak büyük çabalar ve olağanüstü fedakarlıklarla elde edilebileceği ifade edilmiştir. Aynı kararda daha sonraki planın inşasının (ikinci sanayi planı) tüm ana noktaları not edilmiş; tüm ekonominin yeni bir teknik temele taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesindeki teknik temelin ancak tüm Sovyet ekonomisinin elektrikli raylara geçişle bağlantılı olduğu kaydedilmiştir. XV. Kongre’de ise Sovyet ekonomisinin yapılandırılması için alınan kararlar 5 yıllık plan olarak belirlenmiştir (XV Syezd, 1928, s. 784-785).

Tarım ve sanayi alanında devlet kontrolünde yapılan bu plan toplumun yaşamını doğrudan etkilemiştir. 1927 yılında başlayan bu planlı dönüşümle ülke ekonomisinde yeniden yapılandırılma süreci yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ülkede yaşanan iç savaşın yıkıcı etkileri altında kalan Sovyet yönetimi 1921 yılı içinde sanayisini geliştirmek amacıyla “Gosplan”ı<sup>3</sup> hayata geçirmiştir. Sovyetler Birliği için birleşik bir ekonomik planın geliştirilmesi, ekonominin tüm sektörleri için yönergeler belirleyen 1925-1926 yılları için yıllık hedef rakamları ve direktiflerin yayınlanmasıyla başlamıştır. Bu doğrultuda Beş Yıllık Plan taslağı, Gosplan üyeleri tarafından hazırlanmıştır. 1928 yılı Sonbaharında Beş Yıllık Plan yürürlüğe girmiştir. 1929 yılında ise, 1928 yılında belirlenen kotalar yeniden gözden geçirilmiş ve planın başarısı düşünülerek yükseltilmiştir. Daha sonra Birinci Beş Yıllık Plan’ın 4 yılda bitirilmesi hedeflenmiştir. Buna göre 1 Ekim 1928’de başlayan planın 31 Aralık 1932’de bitirilmesi onaylanmıştır (Pravda, 31 Aralık 1932).

Sovyetler Birliği’nde uygulanan İlk Beş Yıllık Ekonomi Planı otomobil, havacılık, takım tezgahı, traktör, metalurji, ziraat mühendisliği ve kimya endüstrileri gibi alanları kapsamaktaydı. Bu plan Sovyet sanayisinin tüm bölümlerini yeniden yaratmıştır. Beş Yıllık Ekonomi Planının tüm ayrıntıları ile uygulanmasının mümkün olmamasına rağmen kısa sürede büyük başarı kazanmış ve Sovyetler Birliği bu plan sayesinde ülkenin daha da gelişmesinin temelini atmıştır. Arka arkaya gelen iki beş yıllık plan Sovyetler Birliği’nin tarım toplumundan sanayi toplumuna geçmesini sağlamıştır. Bu planların uygulanmasıyla farklı ekonomik yapılar oluşmuştur. Kolektif tarıma geçişle birlikte küçük çiftliklerini işleten köylüler, kolektif tarım çiftlikleri (kolhozlar) ve devletin sahibi olduğu çiftliklerde (sovhozlar) çalışan köylüler, işçiler gibi yeni bir sınıf oluşturmuşlardır. Birinci beş yıllık planın en önemli projesi Dinyeper nehri üzerinde kurulan termik santraldır. Bu proje 1932 yılı Ekim ayında tamamlanmış ve faaliyete geçmiştir. Rus sanayi gelişimi dahilinde yapılan Ural bölgesindeki Çelik Fabrikası ise İkinci Beş Yıllık Plan sürecinde yapılmıştır. Bu süreçte ayrıca Harkov, Stalingrad (Volgograd), Rostov (Rostov na Donu), Çelyabinsk, Gorkiy (Nijniy Novgorod) gibi büyük şehirlerde birçok traktör, tarım makinesi ve otomobil fabrikaları kurulmuştur. Bu dönemde Grozniy’den (Kuzey Kafkasya) Karadeniz limanı olan Tuapse’ye giden petrol boru hattı ve Sibiry-Türkistan demiryolunun inşası tamamlanmıştır (Vernadskiy, 2015, s. 420-428).

SSCB Komünist Parti yönetimi Ocak 1933’te ise Merkez Komite ve Merkezi Kontrol Komisyonu’nun ortak genel kurulunda, Leninist çizgi doğrultusunda birinci beş yıllık planın tamamlanması için verdiği büyük mücadelenin sonuçlarını özetledikten sonra, ikinci beş yıllık planı uygulamaya geçtiklerini, sınıfsız bir sosyalist toplum inşa etmenin en büyük tarihsel görevinin yerine getirilmesine doğru, kararlı ve emin adımlarla ilerlediklerini vurgulamıştır (X Syezd, 1933, s. IV) 1933-1937 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Plan, Komünist Parti’nin 26 Ocak -10 Şubat 1934 tarihleri arasında yapılan XVII. Kongresi’nde kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur. İkinci Beş Yıllık Plan sonunda yani 1937 yılında ülkenin tüm sanayi üretim hacmi 92,7 milyar Ruble, birinci beş yıllık plan sonunda yani 1932 yılında ise (1926/1927 yıllarında yapılan fiyatlarıyla) 43 milyar Ruble, sanayi üretiminde yıllık ortalama artış %16,5 olarak belirlenmiştir. Tüketim malları üretiminde hızlı gelişme tempolarını ortaya koyarken, sadece ilk beş yıllık planla değil, aynı zamanda ikinci beş yıllık plan değerleriyle de üretim araçlarının gelişme oranlarıyla belirlenmesi konusunda karara varılmıştır. Birinci beş yıllık planda yıllık ortalama büyüme hızı %17 iken, ikinci beş yıllık planda bu oran %18,5 olarak belirlenmiştir (XVII Syezd, 1934, s. 660-661).

Sovyet yönetimi tarafından ülkenin Birinci Beş Yıllık Planı kapsamında elli, İkinci Beş Yıllık Planda ise yüz yirmi sanayi kolu için üretim hedefleri saptanmıştır. Sovyetler Birliği’nde İkinci Beş Yıllık Plan, birinci plana göre daha geniş kapsamlı biçimde hazırlanmıştır. İkinci beş yıllık planlama döneminde ilk kez bölgesel planlama yoluna gidilmiş, kültür, tarım, ulaşım, inşaat gibi alanlar ikinci planın kapsamına alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında Sovyet yönetimince uygulanan İkinci Beş Yıllık Plan, ülkede sanayi ve tarımsal üretimin tümüyle kamulaştırıldığı bir süreyi kapsamı bakımından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Çelebican, 1973, s. 247-287).

Daha ilk beş yıllık plan yıllarında sosyalist bir ekonominin temelleri atılmıştır. SSCB’de son kapitalist sınıf olan kulaklar yenilmiş ve köylülüğün büyük bölümü olan kolektif çiftçiler kırsal kesimde Sovyet iktidarının güçlü bir destekçisi haline gelmiştir. SSCB nihayet kendisini sosyalist yolda güçlendirmeyi başarmıştır.

<sup>3</sup> Gosplan, Sovyetler Birliği’nin ekonomi planlamasından sorumlu 1921 yılında kurulan ve 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar görev yapan Devlet Planlama Komitesi’dir. Gosplan, SSCB’de, Birliğe bağlı SSCB ekonomisinin Beş Yıllık Planlarını kurmuş ve yönetmiştir.

### 3. Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ve Sovyetler Birliği Yardımları

Türkiye’de planlı kalkınma fikri 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası 1930’lu yıllarda hazırlanan sanayi planları ile başlamıştır (Erdoğan, 2020, s.256). Türkiye’de sanayi alanında bir plan hazırlanması konusu gündeme geldiği zaman bu konuda başarılı deneyimi olan uyguladıkları plan sayesinde 1929 Dünya Ekonomi Krizi’nden etkilenmeyen Sovyetler Birliği’ne başvurulmuştur. 1917 Ekim Devrimi’nin ardından ortaya çıkan iç savaşı da başarıyla kazanan Sovyetler Birliği, dışarıdan gelen saldırıları da kontrol altına aldıktan sonra ülke içinde ekonomik planla ilgili çalışmalara yoğunlaşmıştır.

1928-1932 yılları arasında Sovyetler Birliği ilk Beş Yıllık Ekonomi Planını uygulamış ve bu beş yıllık dönem ölçüsü daha sonra diğer ülkelerde de temel süre olarak gelenek haline almıştır (Aydemir, 1966, s. 402). 1929 yılında Dünya Ekonomi Krizi patlak verdiği sırada Türkiye Cumhuriyeti yönetimi, ülkeyi olumsuz koşullara karşı korumak için gereken tüm önlemleri almaya karar vermiştir. Türkiye’de ülkenin sanayileşmeye başlaması aşamasında ekonomi ve sanayi yönetim uzmanları SSCB’de uygulanan NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika-Yeni Ekonomi Politikası) başta olmak üzere, diğer ülkelerdeki ekonomi ve sanayinin uygulanma durumunu incelemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği’nde uygulanan planın başarılı olması, Türkiye’de büyük ilgi uyandırmış ve Türkiye Sovyetler Birliği’nin ekonomi planlarıyla ilgili işleyişini incelemek yönünde girişimlerde bulunmuştur (Rozaliyev, 1980, s. 113).

1930’lu yıllara gelindiğinde, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomi Krizi’nin Türkiye’de olumsuz yansımaları, özel sektörün gerektiği biçimde toparlanamaması, mali ve insani gücün yetersiz olması nedeniyle sanayileşme çabalarının özel sektör yerine devlet eliyle yapılmasını zorunlu hale getirmiştir. Ayrıca ülkede uygulanan 1923-1929 yılları arasında uygulanan ekonomi politikaları Sovyetler Birliği’nde uygulanan politikalar kadar başarılı olamamıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda genç cumhuriyetin ekonomi politikası oluşturulmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet yönetimi özel sektör eliyle ülkenin sanayileşmesini sağlamak amacıyla hareket etmiştir. Bu doğrultuda devlet özel sektör girişimlerini ve girişimcilerini destekleme kararı almıştır. Özel sektörün yatırım yapmaya gücünün yetmediği veya özel sektör tarafından karlı bulunmadığı için yatırım yapılmayan alanlarda devlet desteğiyle yapılması gerçekleşecektir. Ülke yönetiminin izlenen bu politikaya, özel sektör ağırlıklı karma ekonomik politikası olarak adlandırmak mümkündür (Şahin, 2002, s. 35). Tüm bunlar göz önüne alındığında bu tür faktörler Türkiye’de 1930 yılından itibaren “devletçi politika” ya geçilmesini kolaylaştırmıştır (Emmioğlu, 2013, s. 156).

Serbest Fırka’nın kapatılmasının ardından Mustafa Kemal bazı siyasi liderlerle yaptığı uzun görüşmeler sonunda hükümete karşı duyulan hoşnutsuzlukların esas nedeninin ekonomik nedenlere dayandığını tespit etmiştir. Bunun sonucunda 1930-1931 yıllarında “hızlı bir iktisadi kalkınma” zorunluluğu benimsenmiştir. Bu doğrultuda devletçilik uygulamaları belirgin biçimde 1932 yılında başlamıştır (Boratav, 2006, s. 25-141).

Dünyada yaşanan ekonomik buhrana rağmen, Sovyetler Birliği yönetimi uyguladığı plan sayesinde bu krizin olumsuz koşullarını kendi lehine çevirmeyi başarmış bir ülke durumuna gelmiştir. Sovyetlerde yaşanan bu gelişmeleri Mustafa Kemal ve İsmet İnönü yakından takip etmiştir. Böylece çok geçmeden 1930’lu yıllarda iki ülke arasında ekonomi alanında ilişkiler, büyük bir hızla karşılıklı güven ve iyi niyet temeline dayalı olarak başlamıştır. 28 Temmuz 1930 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, SSCB Dışişleri Halk Komiserliği’ne yeni atanan Maksim Maksimoviç Litvinov’a kutlama mesajı göndermesinin (Dokumentı vneşney politiki SSSR, 1967, s. 659; Moiseyev, 1981, s. 93) ardından iki ay sonra, Moskova’ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyetler Birliği’nde bulunduğu süre içinde Tevfik Rüştü’ye Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, *Hakimiyeti Milliye* gazetesi Başyazarı Falih Rıfki Atay ve Nuri Bey eşlik etmiştir. Heyet Odesa, Leningrad, Soçi ve Batum’u ziyaret etmiştir. Tevfik Rüştü Aras ve beraberindekiler Sovyetler Birliği’nde buldukları süre içinde Sovyet sanayi tesislerini gezmişler, ülkedeki siyasi ve ekonomik yapı ile ilgili bilgi edinmişlerdir (Moiseyev, Rozaliyev, 1958, s. 40).

SSCB’yi ziyareti sırasında Tevfik Rüştü Aras’a eşlik eden Falih Rıfki Atay ise heyetle Türkiye’ye dönmeyerek Sovyetler Birliği’ne ilişkin bir röportaj yazma hazırlıklarını tamamlamak ve çeşitli araştırmalarda bulunmak amacıyla 10 gün daha Sovyetler Birliği’nde kalmıştır. Falih Rıfki Atay, Sovyetler Birliği’nden dönüşünde bir dizi makalenin yanı sıra *Yeni Rusya* adlı bir kitap yayımlamıştır (Pravda, 24 Nisan 1932). Bu kitap, Türkiye’de o dönemde Sovyetler Birliği hakkında yayımlanmış ilk kitaptır (Atay, 1931, s. 5; *Stranı Blijnego i Srednego Vostoka*, 1972, s. 98).

Falih Rıfki Atay, Sovyetler Birliği’ndeki gözlemlerinin ardından 24-30 Mayıs 1932 tarihleri arasında İsmet İnönü ile İtalya’ya yaptığı gezi sırasında hazırladığı röportaj yazılarından oluşan *Moskova, Roma* adlı eserde ise Sovyetler Birliği’nin toplumsal, politik ve ekonomik gelişimini kendi gözlemleri doğrultusunda değerlendirerek Sovyetler Birliği’nde yaşanan ve yapılanlara ilişkin bilgi edinilmesine katkıda bulunmuştur. Özellikle Sovyetlerde uygulanan Yeni Ekonomi Politikası’nın (NEP) SSCB için önemi ve buna bağlı yapılan uygulamaları konusunda aydınlatıcı açıklamalarda bulunmuştur. Falih Rıfki Atay, yayımlanan

eserinde Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı eleştirenlere karşı, "Moskova'nın kullandığı tüm sözcükleri kırmızı görmenin, insanın adeta kendisini iktisat dili konuşmaktan menetmesi olur..", (Atay, 1932, s. 9) sözleriyle savunmuştur.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın SSCB'yi ziyaretinin ardından Ekim 1931'de SSCB Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Ankara'da Türk basın temsilcilerine verdiği demeçte Türk-Sovyet dostluğunun gelişmesi ve ileride Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardım biçimlerinin genişletilmesi konusunda hazır olduklarını ifade etmiştir (Moiseyev, Rozaliyev, 1958,s.40). M. M. Litvinov'un Ankara ziyareti sırasında 17 Aralık 1925 yılında Paris'te imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması ve anlaşma ekindeki üç protokolün 17 Aralık 1929 tarihli uzatma protokolü ile 7 Mart 1931 tarihli Denizcilik ve Ticaret Anlaşması 30 Ekim 1931 tarihinde imzalanarak TBMM'sine sunulmuştur (TMMZC,25.06.1932, C.9, D.4, s.167). Her iki anlaşma protokolleri TBMM tarafından 25 Haziran 1932 yılında kabul edilerek onaylanmıştır (TMMZC, 25.06.1932, C. 9, D. 4, s. 304).

İki ülke arasında yapılan sözleşmelerle, Türkiye ve SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin güçlendirilmesi sağlanmıştır. Bu ziyaretten bir yıl sonra 1932 yılında Başbakan İsmet İnönü başkanlığında Türk heyetinin Moskova'ya yaptığı ziyareti önemlidir. Başbakan İsmet İnönü 24 Nisan- 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında SSCB'de bulunmuştur (Pravda, 25 Nisan 1932). Türkiye'nin sanayisini kurabilmesi için SSCB yönetiminden kredi verilmesi konusunda görüşmelerde bulunmuştur. İosif Vissarionoviç Stalin ile yapılan görüşmeler sonunda Türkiye'ye 8 milyon dolarlık (yaklaşık 16 milyon lira) kredinin 20 yıllığına faizsiz olarak verilmesine dair anlaşmaya varılmıştır. Türkiye'nin verilen kredinin ödemesini geleneksel tarım ürünleriyle kliring usulü<sup>4</sup> ödemesi kararlaştırılmıştır. İki ülke arasında bu kredi ile ilgili anlaşma koşulları 21 Ocak 1934 yılında imzalanmıştır. Başbakan İsmet İnönü'nün SSCB'ye 1932 yılında yaptığı ziyaretin sonucu olarak Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında Türkiye'ye 8 milyon Amerikan Doları değerinde kredinin verilmesini öngören protokol 21 Ocak 1934'te Türk tarafından Dr. Tevfik Rüştü ve Sovyet tarafından SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Yakov Zaharoviç Surits tarafından imzalanmıştır (Pravda, 24 Ocak 1934). İmzalanan protokolda Sovyet yönetiminin Türkiye'ye sanayinin kurulması için gerekli her türlü makine donatımını kredi ile vermeğe, projelerin yapılmasını, makinaların kurulmasını, uzmanların yetiştirilmesini ve tesisat için diğer bütün teknik işlerin yapılmasını taahhüt etmiştir. Sovyet tarafı fabrikaların projelerini yapma, fabrikaların teçhizatlarını kurma ve uzmanların hazırlanması gibi işlerin yapılmasında Türk yönetiminden herhangi bir ücret talep etmemiştir. İki ülke arasında imzalanan protokolün 1. maddesinde gösterilen ve Sovyet Hükümeti tarafından Türkiye'ye verilecek kredinin faizsiz olarak ve 20 yılda kliring usulüyle ödemesi kararlaştırılmıştır. Protokol ekinde Sovyet yönetiminin Türkiye'ye faizsiz olarak 20 süreliğine verdiği kredinin karşılığında Türkiye'den iki liste biçiminde hazırlanan şu malları alması kararlaştırılmıştır: Birinci listede; Yün, tiftik, tütün, kuru üzüm, incir, zeytinyağı, pamuk, kürk. İkinci listede ise; Palamut, valeks susam, hayvanat, zeytin, ham deri, narenciye gibi ürünler alması kararlaştırılmıştır ( Resmi Gazete, 24 Mayıs 1934). İki ülke arasında imzalanan protokol 12 Mayıs 1934'te TBMM oturumunda kabul edilmiş ve onaylanmıştır (TBMMZC, 12 .05.1934, C. 22, D. 4; TBMMZC, 14.05.1934, C. 22, D. 4). Birinci kısımda belirtilen mal fiyatlarının dünya standartlarından aşağı olmaması istenirken, ikinci kısımda yer alan mal fiyatlarının ise Türkiye'nin üçüncü ülkelere sattığı fiyattan aşağı olmaması istenmiştir.

Sovyet yönetimince 20 yıllığına ve sıfır faizle verilen kredi için 21 Ocak 1934'te imzalanan protokolda Türkiye'nin bu krediyi daha çok sanayi ve teknik alanda kullanması öngörülmüştür. Sovyetler Birliği'nden alınan bu kredi, Türkiye'nin beş yıllık sanayi kalkınma planı çerçevesinde kullanılmıştır ve BBYSP'nin hayata geçirilebilmesi için gereken toplam tutarın 1/3'ünü oluşturmuştur (Kolesnikov, 2010, s. 69).Türkiye Sovyetler Birliği'nden aldığı kredinin ödemelerini Londra, New York ve İstanbul borsalarındaki döviz kuruna uygun olarak yılda iki kez Türk Lirası olarak yapmıştır. Bu paralarla Sovyet tarafı, Türkiye'den ihtiyaç duyduğu malları satın almıştır (Kireyev, 2007, s. 212).

İsmet İnönü'nün yurda dönmesinden sonra da Sovyetlerde incelemelerde bulunmak üzere kalan teknik heyet içinde yer A. Şerif Öney ve Kamil İbrahim başta olmak üzere Türk uzmanlar SSCB'de toplam 70 sanayi kuruluşunu inceleme imkanı bulmuştur. Sovyet sanayisinin olağanüstü bir gelişme gösterdiğini gözlemlene fırsatı bulmuşlardır. Türk uzmanlar incelemeleri sonunda Türkiye'de tekstil sanayisinin kurulması için bazı özel makinalar dışında gereken makinaların %90'unun Sovyetlerden karşılanılabileceğini tespit etmişlerdir. Ayrıca uzmanlar hazırladıkları raporda Türkiye'nin ihtiyacı olan sanayi tesislerinin yerinde araştırılıp belirlenmesi için bir Sovyet uzman grubunun Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmasını önermişlerdir. Moskova'dan gönderilen raporda sadece tekstil konusunda değil aynı zamanda kimya ve metalurji sanayi alanında da Sovyet uzmanlarının istenmesini Türk yönetime teklif etmişlerdir (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 140-141).

İsmet İnönü Sovyetler Birliği'ne yaptığı gezinin hemen ardından 22 Mayıs-2 Haziran 1932 tarihleri arasında geniş bir uzman kadrosunun dahil olduğu bir heyetle İtalya'ya bir gezi gerçekleştirmiştir. İtalya Başbakanı Benito Mussolini ile yapılan görüşmeler sonunda İtalya Türkiye'ye 300 milyon liret (yaklaşık 32 milyon lira) kredi vermeye söz vermiştir. Türk yönetimi sanayi planını uygulamak için Sovyetler Birliği ve İtalya dışında Almanya ve Fransa ile de kredi alma konusunda görüşmelerde

<sup>4</sup> Kliring usulü ödeme biçimi, ülkeler arasında yapılan ticaret anlaşmaları temelinde yapılacak ödemelerin karşılığının döviz kullanılmadan, malla ödenmesini öngören bir türüdür.

bulunmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 142-286). Başbakan İsmet İnönü SSCB'de bulunduğu sırada "Gosproektstroy"<sup>5</sup> Şirketi'nin Müdürü ekonomi Profesörü V. P. Orlov ile görüşmüş ve Profesör V. P. Orlov, İsmet İnönü yurda döndükten sonra beraberindeki heyetle Türkiye'de kurulacak tekstil fabrikalarının inşası ve Sovyet yönetimi tarafından Türkiye'ye verilecek kredi için bir anlaşması hazırlanması için 12 Ağustos 1932 yılında Ankara'ya gelmiştir (Şamsutdinov, 1968, s. 110-115; Pravda, 15 Ağustos 1932; BCA, 30-18-1-2, 30-53-19). Profesör V. P. Orlov başkanlığında Türkiye'ye gelen heyette tekstil uzmanlarının yanı sıra şu uzmanlar da bulunmaktaydı: İktisat Enstitüsü Müdürü ve Kızıl Profesörler Enstitüsü Profesörü Kovalevskiy, Tekstil Mühendisi Pamuklu Kumaşlar uzmanı Mamurin, Tekstil Boyaları Uzmanı Kimyager Gogodin, Enerji Uzmanı Mühendis Prof. Boris Volinskiy, Hidrolik İstasyonlar Uzmanı Maden Mühendisi Serj Troyanskiy, Mimar Prof. Nikolayev, Su ve Kanalizasyon Uzmanı Mühendis Prof. Andrey Samgin ve İnşaat Mühendisi Emanuel Mark. Türk yönetiminin Sovyet yönetiminden pamuklu tekstil yanı sıra keten, kenevir, kimya ve demircilik alanlarında da uzmanlar istemesi de incelemelerin daha ileriye götürülmek istenmesinin bir sonucuydu aslına bakılırsa ( Tekeli ve İlkin, 1982, s. 149-158-159).

Başbakan İsmet İnönü 13 Ağustos 1932'de Sovyet uzmanlarla yaptığı görüşmede, Sovyet uzmanlarının Türk hükümetine, aşama aşama gerçekleştirilecek kapsamlı bir sanayileşme programı oluşturmasında yardımcı olmalarını arzu ettiğini ve bu programın ilk aşaması olarak bu planın uygulanması ve bir dizi tekstil fabrikasının inşasını düşündüğünü dile getirmiştir ( Dokümanı vneşney politikı SSSR, 1969, s. 200).

Profesör V.P. Orlov heyeti, 3-4 ay gibi kısa bir sürede Türkiye'de kurulacak tesislerle ilgili uygulanması mümkün bir plan hazırlayıp İsmet İnönü'ye sunmuştur. Yaptığı planı anlattıktan sonra ülkesine dönen Profesör V.P. Orlov, Türk yönetimince güven telkin eden bir insan olarak tanımlanmıştır. Sovyet heyeti başkanı Profesör V.P. Orlov, Türk idarecilere, hazırladığı planın uygulanmasında gerekli olan makinelerden SSCB yönetiminin hangilerini sağlayabileceğini hangilerini ise sağlayamayacağını söylemiştir. Profesör V. P. Orlov Sovyet yönetiminin sağlayamadığı makinelerin Batı'dan temin edilebileceği konusunda düşüncelerini İsmet İnönü ile yaptığı görüşmelerde ifade etmiştir. Sovyet uzmanlar söz konusu dönemde özellikle Türkiye'nin demir ve çelik endüstrisine girmesi gerektiği konusunda da Türk yöneticilere telkinde bulunmuş ve Türkiye'nin bunu yapacak gücü olduğunu vurgulamışlardır. Planda Nazilli Fabrikası için kalitesi özel bir öneme sahip ince kumaş dokuyacak makinelerin kendilerinde bulunmaması nedeniyle bu makinelerin Batı'dan alınması gerektiğini söylemiş, ayrıca Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının kurulması konusunda da ısrar etmiştir. Profesör Orlov, fabrikanın kurulacağı yer konusunda da düşüncesini bildirmiştir (İnönü, 1987, s. 275-276). Profesör V. P. Orlov'un önerdiği gibi Karabük Demir ve Çelik Fabrikasının makineleri batıdan alınmış (BCA, 30-18-1-2, 30.12.1936, 70-98-17, 184-137) ve 1937 yılında temeli atılan bu fabrika İngilizlere yaptırılmıştır, 1939 yılı Haziran ayında ise işletmeye açılmıştır. İngiltere'den fabrikanın yapılması için 29.11.1936'da Londra'da imzalanan "İngiliz-Türk Comptoir Anlaşması" kapsamında 3 milyon Sterlin (22 milyon TL) kredi alınmıştır. Ancak fabrikanın maliyeti 37,9 milyon'a ulaştığı tespit edilmiştir. Geriye kalan kısmı ise 1938 yılında İngiltere'den 10 yıllık vade ve 5,5 faizli alınan 16 milyon Sterlin (yaklaşık 100 milyon TL) tutarındaki krediden karşılanmıştır. (Tekeli ve İlkin, s.200). Sovyet uzmanlarının Türkiye'de bulunmasıyla ilgili olarak Moskova Büyükelçisi Ragıp Bey, 13 Ekim 1932'de Lev Mihayloviç Karahan ile yaptığı sohbette, Sovyet uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesinden dolayı Türk Hükümeti'nin duyduğu minnettarlığı ifade etmiştir (Dokümanı vneşney politikı SSSR, T XV, 1969, s. 70).

1932 yılı sonbaharında Sovyet uzmanlar, yılda 29 milyon metre kumaş üretim kapasitesine sahip olan Kayseri'deki ilk tekstil fabrikasının kurulmasıyla ilgili projeyi hazırlamışlardır. Seyahatin sonuçlarıyla ilgili Profesör Orlov'un raporunda, grubun çalışmalarının olumlu sonuçları ve Sovyet yardımı konusunda Türk yönetim çevrelerinin büyük memnuniyeti belirtilmiştir ( Dokümanı vneşney politikı SSSR, 1969, s. 200). Prof. V. P. Orlov 6 Ekim 1932'de Türkiye'den ayrılmıştır. Aynı heyetle gelen Sovyet uzmanları ise ülkelerine dönmeyip raporlarını tamamlamak için 1932 yılının Kasım ayına kadar ülkemizde kalarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir. "Türkiye Kimya ve Demir Sanayi Tesisi ve Geliştirilmesi ile ilgili Raporu" Prof. N. Yuşkeviç'in Türk yönetimine vermesiyle birlikte Sovyet uzmanlarının Türkiye'de yaptığı çalışmaları tamamlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982, s.164). Böylece Profesör V.P. Orlov heyeti, beş yıllık plan kapsamında Türkiye'nin 1934-1938 sanayi planı içinde kurulmasını gerekli gördükleri sanayi kuruluşları ile ilgili hazırladıkları raporu aynı yıl içinde İktisat Vekaleti'ne teslim etmiştir.

Ekonomi Bakanı Celal Bayar bu raporu benimsemiş ve "Sınai Tesisat ve İşletme Raporu" adı altındaki rapora "İktisat Vekaleti Teşkilatına İlaveler" raporunu da ekleyerek 1933 yılı içinde Başvekalet'e sunmuştur. İktisat Vekaleti tarafından sunulan bu rapor 17 Nisan 1934 tarihinde "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" (BBYSP) başlığı altında kabul edilerek planı uygulamaya koyacak olan Sümerbank'a sunulmuştur.BBYSP'ninde, 1932 yılına kadar 15 üretim sınıfının analizlerini ve sorunlarını, 1938 yılına kadar ise ülkede kurulması gereken tesislerin yatırım tahminleri ile bu tesislerin kuruluş yerlerini kapsamaktaydı. Sovyet uzmanlarca hazırlanan planın son bölümünde ise "Jeoloji Enstitüsü", "Mesleki Eğitim" ve programın

<sup>5</sup>"Gosproektstroy", Sovyetler Birliği'nde 1926 yılı başında kurulmuş olan Rusya Sanayi Kuruluşu "Gospromstroy A.Ş." ne bağlı, "Gospromstroy A.Ş."nin proje hazırlama bürosu olarak 5 Mart 1930 yılında resmi olarak kuruluşu onaylanmış Devlet Tasarım ve Proje Tröstü'dür. SSCB'de endüstrileşme yolunda yapılan sanayi kuruluşlarının ve yapılarının planlanması, projelendirilmesi görevini üstlenmiştir.



finansmanı konuları yer almaktaydı (Boratav, 2006, s. 158-159).

Türkiye’de kurulacak olan tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere Moskova’da SSCB Ağır Sanayi Bakanlığı bünyesinde “Türkstroy”<sup>6</sup> (Türk İnşaat Şirketi) şirketi kurulmuştur. Söz konusu şirket, Türkiye’deki fabrikaların projelerini çizmiş, fabrikaların teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır. Türkstroy Şirketi tarafından Kayseri ve Nazilli’ye gönderilen Sovyet uzmanlar bu fabrikaları çalıştırmışlardır. Bir süre ülkede kalarak Türk uzmanlarına yardımcı olmuşlar ve bu fabrikaların sorunsuz çalışmasını sağlamışlardır. Türk sanayisinin iki dev fabrikasının teçhizatlarla donatılması için Sovyetler Birliği’nde yaklaşık 200 sanayi şirketi katkıda bulunmuştur. Sadece Kayseri’deki fabrika için Sovyet gemileriyle toplam 12 bin ton ağırlığında teçhizat getirilmiştir (Çernikov, 1977, s. 39). Bu anlamda Sovyetler Birliği’nden çok sayıda teknik uzman kadrosu Türkiye’ye gelerek Türk meslektaşlarıyla birlikte sanayi kuruluşlarının kurulmasına, teknik kadronun yetiştirilmesine, uzmanlaşmasına ve bu kuruluşların faaliyete geçirilmesine yardımcı olmuşlardır.

10 Temmuz 1935’de SSCB Dış Ticaret Halk Komiserliği’nin daveti üzerine Ekonomi Bakanı Celal Bayar başkanlığında Türk ekonomi heyeti SSCB’yi ziyaret etmiştir. Heyet üyeleri içinde Kayseri ve Nazilli tekstil fabrikalarının inşasını finanse eden Sümerbank’ın genel müdürü, İş Bankası’nın genel müdürü ve ayrıca diğer hükümet yetkilileri yer almıştır. Türk heyeti, Moskova, Leningrad, Tula, Kiyev ve Kramatorsk sanayi tesislerini gezme ve üretim aşamalarını izleme fırsatı bulmuşlardır. Celal Bayar ve beraberindeki heyet Sovyet Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Mihail İvanoviç Kalinin, SSCB Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov tarafından ve ayrıca Dışişleri Halk Komiserliği, İçişleri Halk Komiserliği, Dış Ticaret Halk Komiserliği tarafından kabul edilmiştir (Koptevskiy, 2003, s. 89; Cumhuriyet, 28 Temmuz 1935, 5; Ulus, 28 Temmuz 1935).

10 Temmuz 1935’te “Çiçerin” adlı gemi ile Odesa üzerinden Moskova’ya giden Ekonomi Bakanı Celal Bayar’a, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer ve İş Bankası Müdürü Muammer Eriş’in yanı sıra Madencilik Daire Başkanlığı Müdürü Osman Gencer, Endüstriyel Araştırma Komisyonu Başkanı İlham Nafiz ve bakanın oğlu Refik eşlik etmiştir. Celal Bayar ile birlikte Sovyetler Birliği’nin Türkiye Ticaret Temsilcisi Vorobyov da vardır. Aynı gemide Koktobel’de uçuş eğitimi almak üzere Moskova’ya gelen 8 Türk planörü de bulunmaktaydı (Pravda, 12 Temmuz 1935). 27 Temmuz 1935’de ise Sovyet Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts tarafından Ekonomi Bakanı Celal Bayar onuruna bir ayrılma şöleni düzenlenmiştir. Şöleninde Savunma Halk Komiseri Kliment Yefremoviç Voroşilov, Dışişleri Halk Komiseri Maksim Maksimoviç Litvinov, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın ve Sovyet Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts da hazır bulunmuştur. Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts yaptığı konuşmada barışın korunması ve güçlenmesi için Türk-Sovyet dostluğunun öneminden bahsetmiştir. Bu dostluğun, iki ülkenin gün gittikçe artmakta olan ekonomik ilişkilerinde de görünmekte olduğunu ifade etmiştir. Dış Ticaret Halk Komiseri bundan sonra iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin artması arzusunda olduklarını ifade etmiş ve Türkiye’nin sanayileşme sürecinde Sovyet yönetiminin Türkiye’ye teknik yardımları artırma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Dış Ticaret Halk Komiseri Arkadiy Pavloviç Rozengolts, Celal Bayar’ın Sovyetler Birliği’ni gezerek orada incelemeler yapmasının ve Sovyet devlet adamlarıyla konuşmasının ekonomik alanda oynayacağı rolün önemini vurgulamıştır. Celal Bayar ise yaptığı konuşmada Sovyet-Türk dostluğunun sağlamlığı ve iki ülkenin bütünüyle anlaşmasını önemle vurgulamasının ardından Türkiye’nin sanayileşmesi alanında birlikte çalışmanın, Sovyet yönetiminin dostça yapmakta oldukları bilimsel-teknik yardımları ve kredinin ileride de eksilmeyeceği umudunda olduğunu ifade etmiştir (Ulus, 28 Temmuz 1935). Bu görüşme sırasında ayrıca Türkiye’nin ikinci beş yıllık sanayi planına da kredi yardımında bulunacaklarına dair konuyu kendileri açmışsa da bunun muhtemel olanaklarını araştıran Arkadiy Rozengolts olumlu bir cevap vermemiştir. Ancak Arkadiy Rozengolts Celal Bayar’ın 27 Temmuz’a kadar iki gün daha Moskova’da kalma süresini uzatmasını özellikle rica etmesi önemlidir. Ayrıca Rozengolts’un bu ricasını Celal Bayar’ın Moskova’da bulunduğu sırada Sovyet Başbakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov’un bulunmamasından doğan zorunluluğa atfetmesi de Türk tarafı açısından ümit verici bulunmuştur. Arşiv belgelerinde bunun bir diğer nedeni olarak o dönemde Avrupa’daki bulutlu havayla ilgili bir çekimserlik olması ihtimali üzerinde de durulmuştur (BCA, 200-362-16, 14,08,1935, 30-10-0-0, 238).

Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve beraberindekiler 27 Temmuz 1935’de Moskova’dan Türkiye’ye hareket etmişlerdir (Pravda, 28 Temmuz 1935 ; Ulus, 29 Temmuz 1935). Ekonomi Bakanı Celal Bayar’ın başkanlığında Sovyet şehirlerini ziyaret eden heyetle ilgili olarak Türkiye’nin Moskova Büyükelçiliği’nden Türkiye’ye gönderilen rapor oldukça önemlidir. 25.7.1935 tarihli 10156-298 sayılı raporda on gündür Moskova ve Leningrad’da sanayi tesislerini inceleyen heyet üyeleriyle birlikte Büyükelçilik temsilcilerinin, Sovyetler Birliği’nin sanayi alanında çok büyük başarı elde ettiklerini ve hatta bazı ağır sanayi ürünlerinde Amerika’yı bile geçtikleri belirtilmiştir. Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Sovyetler Birliği’nin ulaştığı ekonomi alandaki gelişmeleri kolaylaştıran, devlet bünyesinde kurulan ağır sanayi, hafif sanayi, mahalli sanayi, gıda maddeleri sanayi, şimendiferler, yollar, sular, deniz, nehir, göl nakliyatı ve işletme sanayi komiserlikleri gibi yeni teşkilatları, sanayi ürünlerinin maliyet fiyatları ile asgari ve orta hayat şartları konusunda, milli seferberlik konularında Sovyetler Birliği’ndeki teşkilatlardan Türk yönetimi tarafından örnek alınması düşünülebilecek bölümlere ilişkin önerilerini bir sonraki heyet gelinceye kadar

<sup>6</sup> Türkstroy- Türkiye’deki tekstil fabrikalarının inşaatına yardım etmek üzere SSCB Ağır Sanayi Halk Komiserliği bünyesinde “Türkstroy” adlı özel bir şirket kurulmuştur. Söz konusu şirket, Türkiye’de kurulacak fabrikaların projelerini çizmiş, teçhizatlarını üretmiş ve montajını yapmıştır.

hazırlayıp sunacağını ifade etmiştir. Ayrıca Celal Bayar heyetinin ziyaretinin iki ülke arasındaki mevcut dostluk bağlarının güçlenmesine büyük katkı sağladığını da belirtmiştir (BCA, 200-362-16, 14,08,1935, 30-10-0-0, 238).

Sovyet mühendisler idaresinde Kayseri'deki tekstil fabrikası, bir yıl gibi rekor bir sürede inşa edilmiştir. Türkiye Cumhurbaşkanı konutunda Kayseri'deki tekstil fabrikasının açılış törenine katılmak üzere Türkiye'ye gelen Sovyet Heyeti onuruna verilen kahvaltıda SSCB'nin Türkiye'deki Tam Yetkili Temsilcisi Lev Mihayloviç Karahan, Ağır Sanayi Halk Komiseri Yardımcısı Yuriy Leonidoviç Pyatakov başkanlığındaki Sovyet heyeti üyeleri ve Büyükelçilik üyeleri hazır bulunmuştur. Kahvaltıda Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve Ağır Sanayi Halk Komiser Yardımcısı Yuriy Leonidoviç Pyatakov selamlama konuşmaları yapmıştır. Sovyet konukları selamladıktan sonra SSCB'de bulunduğu sırada kendisine gösterilen misafirperverliğe dikkat çeken Celal Bayar, konuşmasında Yuriy Leonidoviç Pyatakov'un Türkiye'ye gelişinin önemini, "Bu ziyareti Sovyet-Türk dostluğunun bir sembolü olarak görüyorum, değeri apaçık ortada olan bir sembol" biçiminde vurgulamıştır. Celal Bayar'ın konuşmasına yanıt olarak, Yuriy Leonidoviç, Sovyet heyeti adına Sovyet heyetini Türkiye'de sıcak bir şekilde karşıladığı için Ekonomi Bakanı şahsında Türk hükümetine şükranlarını ifade etmiş ve Sovyet-Türk teknik işbirliğinin önemini vurgulamış ve bu işbirliğinin daha da yaygınlaştırılması arzusunun dile getirmiştir (Pravda, 17 Eylül 1935).

Kayseri'deki tekstil fabrikası 16 Eylül 1935 tarihinde yapılan resmi bir törenle faaliyete geçmiştir. Kayseri'deki fabrikanın açılış törenine katılmak üzere Kayseri'ye özel bir tren içinde Türk Ekonomi Bakanı Celal Bayar, SSCB'nin Türkiye Tam Yetkili Temsilcisi L. M. Karahan, Halk komiseri Yardımcısı Yu. L. Pyatakov, Türkiye Adalet ve Sağlık Bakanları, Dışişleri Bakanlığı, diğer bakanlıkların temsilcileri, Türkiye'deki SSCB Ticaret Temsilcisi Vorobyov, Türkstroy Tröstü'nün Yöneticisi A.O. Zolotarev Glavnoenergoprom Şirketi'nin Müdür Yardımcısı Andreyev, Türkstroy'un Baş Mühendisi Ziglin, Büyük Millet Meclisi Üyeleri ve ayrıca Türk, Sovyet ve yabancı basın temsilcileri gelmiştir. Türk ve Sovyet bayraklarıyla süslenen istasyonda "Selam, değerli dostlara" yazılı pankartlarla gösterişli bir karşılama töreni düzenlenmiştir. İstasyonun aşırı kalabalık peronunda askeri birlikler sıralanmıştır. Tren Kayseri'ye ulaştığında Halk Partisi'nin yerel temsilcileri, garnizon, kamu, ekonomi kuruluşlarının heyetleri, fabrikanın yönetimi ve Kayseri'deki Sovyet temsilcileri peronda toplanmıştır. Vali, yerel makamlar adına konukları karşılamıştır. Kayseri tren istasyonunda kısa bir duraklamanın ardından özel tren, Türk ve Sovyet amblemleri, Türkçe, Rusça pankartlar ve selamlamalarla süslenmiş fabrikanın topraklarına hareket etmiştir. Tesisin binlerce işçisi ve çalışanı, tesisin açılışına gelen konukları selamlamıştır. Fabrikanın Müdürü Şevket Turgut kısa bir konuşma yaparak, "Sevgili misafirler, verimli Sovyet-Türkiye işbirliğinin bu ilk sonucu olan fabrikamızdan memnun kalmanızı temenni ederim" dedikten sonra Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Türk hükümeti adına yaptığı konuşmanın ardından fabrikanın resmi açılış ve misafirlerin işletmeyi tanıması gerçekleştirilmiştir. Kayseri ve çevresinde yaklaşık 10 bin kişi fabrikanın açılışını kutlamak için bir araya gelmiştir (Pravda, 17 Eylül 1935). 9 Ekim 1937 tarihinde ise Nazilli'deki tekstil fabrikası açılmıştır. Fabrikalarda ihtiyaç duyulan personelin bir kısmı Sovyetler Birliği'nde, bir kısmı da bizzat inşaat alanında Sovyet uzmanlar tarafından yetiştirilmiştir. Türk mühendisler Sovyet üniversitelerinde sekiz aylık teori kursları görmüş, ardından da sanayi kuruluşlarında uzun süreli staj programına katılmışlardır. Moskova'da özel olarak kurulan "Türkstroy" firması, tekstil fabrikaları için ihtiyaç duyulan kalifiye endüstri işçilerinin hazırlanmasında da önemli rol oynamıştır. Kayseri'deki fabrikanın yanında profesyonel teknik okul açılmış ve bu okulda Sovyet üniversitelerindeki profesörler de ders vermiştir (Koptevskiy,s.90-91). Tüm bunların yanı sıra Sovyetler Birliği, bu dönemde kredi anlaşması gereği Türkiye'den sebze, meyve gibi tarım ürünlerini, deri, yün, pamuk, elyaf, hayvan postları gibi ürünleri ithal etmeyi sürdürmüştür. Sovyetler Birliği, neredeyse ihtiyacı olan tüm sebze ve meyve gibi tarım ürünlerinin tamamını Türkiye'den karşılamıştır. Bu dönem içinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye kömür, demirli madenler ve sanayi ürünleri ihracatını yapmaya devam etmiş ve Türkiye'nin ihtiyacı olan petrol ürünlerinin de neredeyse tamamı SSCB'den karşılanmıştır (Kolesnikov, 1935, s. 152). Türkiye'nin Sovyetlerden aldığı petrol ürünleri 1938'de 59.200 ton, 1939 yılında ise 24.500 tondur. 1938 yılına gelindiğinde Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nden ithal ettiği petrol ürünlerinde de büyük artış olduğu göze çarpmıştır. Öyle ki bu dönemde petrolün % 2, benzinin % 16, mazotun ise % 25'i bulunduğundan gözlenmiştir (Çernikov, 1977, s. 34).

Sovyetlerden alınan kredi yardımıyla uygulamaya konulan ilk beş yıllık kalkınma planı, 1932'den 1938'e kadar Sovyet uzmanların büyük katkılarıyla planlı bir çalışmayla devam etmiştir. Bu plan içinde toplam yatırımın yaklaşık %5 oranının İş Bankası'nca, geri kalanının Sümerbank tarafından yapılacağı öngörülmüştür. Yapılacak yatırımların 1/4'ünün, SSCB'den borçlanılarak getirilecek tesislerle ve diğer Sovyet kredileriyle yapılması kararlaştırılmıştır. Sovyet uzmanlarının yardımı ile yatırım alanları ve yatırım yerleri saptanmıştır (İnan,1935, s. 72). Birinci Beş Yıllık Plan'a (BBYSP) göre belirlenen yatırım alanları kapsamında dokuz dalda 20 kadar fabrika kurulması kararlaştırılmıştır. BBYSP ile kurulması planlanan 5 ana sanayi grubu içinde dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayi yer almıştır (Kepenek, 1975, s. 17-84).

Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ile tesislerin kurulmasına zaman kaybetmeden geçilmiştir. Sümerbank yönetiminde fabrika temellerinin atılması arka arkaya gerçekleşmiştir. BBYSP'na göre tamamlanan büyük sanayi kuruluşları sırasıyla şöyledir: Sivas Çimento Fabrikası, Isparta Gülyağı Fabrikası, Keçiözümlü Kükürt, Bodrum'da süngercilik kuruluşları (Serin, 1963, s. 116). Kayseri Dokuma Fabrikası, Iğdır Pamuk İpliği Fabrikası, Bakırköy Dokuma Fabrikası, İzmit'teki Selüloz Kağıt, Klor Südkostik, kibrit asidi, süperfosfat Fabrikaları, Paşabağçe Şişe ve Cam Fabrikası, Zonguldak Sömikok ve Antrasit Fabrikası,

Konya Ereğli Dokuma Fabrikası, Nazilli Basma Fabrikası, Bursa Merinos Fabrikası, Gemlik Gemlik Suğnipek Fabrikası, Karabük Demir Çelik Fabrikası, Malatya Dokuma Fabrikası'dır (Yenal, 2001, s. 94; Serin, 1963, s. 117). Birinci Beş Yıllık Plan dönemi tamamlandıktan sonra İzmit'teki Sülfirik Asit ve Karabük'teki Klor Fabrikası dışında diğer tüm sanayi kuruluşları faaliyete başlamıştır (Tökin, 1946, s. 95).

Başlangıçta BBYSP yatırımlarının %36'sının tekstil, %23'nün demir, kalan miktarın ise diğer alanlarda kullanılması planlanmıştır. Ancak planın uygulama sırasında ilk yapılan tahminlere uygun ilerlemediği görülmüş ve birçok sanayi sektörüne ek kaynaklar gerekmiştir (Kepenek, 1975, s.24). BBYSP'ni uygulanırken plan içinde yer almayan bir takım ilaveler de yapılmıştır. Bunlar arasında Sivas Çimento Fabrikası İzmit İkinci Kağıt Fabrikası, Bakırköy kumaş Fabrikasının genişletilmesi gibi işler programa ilave edilerek Sümerbank'a verilmiştir (Aydemir,1966, s. 410). Kurulan fabrikaların ihtiyacı olan ikinci derecedeki malların üretilmesi amacıyla plan üzerinde yer almayan tamamlayıcı fabrikaların kurulmasına çalışılmıştır. Bunların bir kısmı ana fabrikalarla birlikte ya da daha sonra faaliyete geçmiştir (Serin, 1963, s. 117).

BBYSP'nin uygulanmasının sonunda ortaya çıkan ve Anadolu'nun farklı yerlerinde kurulan fabrikaların birer birer faaliyete geçmesi, Anadolu insanını oldukça heyecanlandırmıştır. Nazilli ve Kayseri fabrikaları açılıp ve Karabük Demir Çelik Fabrikası gibi diğer tesislerin kurulmasına başlandıkça vatandaşlar büyük bir heyecanla, gelecek planların hayatlarında getireceği yenilikleri düşünerek planları ilgiyle izlemeye başlamışlardır. Bunun doğal sonucu olarak halkın yatırımlara gösterdiği bu ilgi maliyecileri de kaynak arayışına yöneltmiştir (İnönü, 1987, s. 278).

1934-1938 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı bütünüyle ulusal ekonomiyi kapsayan bir plan olmamasına rağmen Türkiye'nin ilk büyük sanayi yatırımlara öncülük eden ve başarıyla uygulanan ilk planlama örneğidir. Aynı zamanda Türkiye'de uygulanan BBYSP, Sovyet planlamasından sonra dünyada ilk planlama örneklerinden birini oluşturmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'ndan sonra İkinci Sanayi Planı çalışmalarına başlanmıştır. Birinci sanayi planına göre ülkede ancak yirmi fabrika kurulması önerilmiş olup, ikinci sanayi planına göre ise kurulacak fabrika ve tesisat sayısının yüzü geçmesi plana dahil edilmiştir (Afetinan, 1973, s. 5). Ne var ki ikinci sanayi planı, uzun araştırma ve yoğun çalışmalara rağmen Atatürk'ün zamansız ölümünden sonra yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı koşulları nedeniyle uygulamaya alınamamıştır.

## Sonuç

Cumhuriyetin ilanından sonra genç cumhuriyetin dışarıya bağımlı olmadan yaşayabilmesi için ülkenin askeri alanındaki kazanımlarını ekonomi alanında da sağlaması gerekiyordu. Bu nedenle Mustafa Kemal, çalışma arkadaşları ile birlikte dünyadaki ekonomik yapıları incelemeye başlamıştır. Ülkenin ihtiyacı olan sanayi kurum ve kuruluşlarını hayata geçirmek için aralıksız çalışmalara başlanmıştır. Bu dönemde, ekonomi uygulamalarıyla sanayileşme yolunda kendine çözüm yolları arayan Türkiye'nin, ihtiyacı olan sanayi teçhizatı ve sermaye alt yapısı yoktu. Sovyetler Birliği'nde 1921 yılından itibaren uygulamaya konulan NEP (Novaya Ekonomiçeskaya Politika - Yeni Ekonomi Politikası) sanayi politikası ülkenin sanayileşmesinde oldukça başarılı olmuştur. Sovyet yönetimi, uyguladığı Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planları sayesinde tarım ülkesi konumundan çıkarak bir sanayi ülkesi olmayı başarmıştır. O sırada tüm dünyada 1929 yılında Dünya Ekonomi Krizi yaşanırken uyguladıkları politikaları sayesinde Sovyetler Birliği bu krizin etkilerini yaşamamış ve ülkenin günlük yaşamında krizin etkileri hissedilmemiştir. Sovyet ekonomisi uyguladıkları iki ekonomi planı sayesinde sanayide üretilen birçok üründe Batı dünyasını geçmeyi başarmıştır. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planı yakından takip eden Türk yönetimi ise Sovyet yönetiminin desteğiyle kendi ilk beş yıllık sanayi planını hayata geçirmiştir. Türkiye'nin sanayisini kurmak için ihtiyaç duyduğu desteği kuzey komşusundan alması, Batı dünyasının dikkatini ciddi biçimde Türkiye üzerine yöneltmesini sağlamıştır. Türkiye'ye ihtiyaç duyduğu krediyi vermeye zorlanan ve Türkiye'yi sadece tarım ülkesi olarak görmeye alışık olan Batı dünyası Türkiye'de Sovyet yönetiminin desteği ile yavaş yavaş hayata geçirilen sanayi tesislerinin kurulmasını yakından takip etmiştir. 3 Haziran 1933 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Sümerbank'ın ilk büyük kuruluşu, 16 Eylül 1935 yılında işletmeye açılan Kayseri Bez Fabrikası'dır. Tasarımı, yapımı, teçhizatı donatımı ve burada çalışacak uzmanların Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelerdeki stajı ve Türkiye'de açılan çıraklık okulunda yetiştirilmesi tamamen Sovyet yönetimine ait olan Kayseri Bez Fabrikası ve lojmanları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kamu yatırımı olmasının yanı sıra Türkiye'nin ilk modern tekstil kuruluşu olmuştur. Aynı şekilde Türkiye'nin büyük ve modern kuruluşu olan Nazilli Basma Fabrikası da Sovyet uzmanlar tarafından yapılmış 9 Ekim 1937 tarihinde Atatürk tarafından açılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde Sovyetler Birliği'nden ayrıcalıklı biçimde alınan kredi ve özellikle teknik yardımları ülkenin sanayi yatırımları yapmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca uzun çalışmalar sonucunda hazırlanan ve hayata geçirilen Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Türkiye, Sovyet Birliği'nden sonra planlı ekonomik model uygulayan ikinci ülke olmuştur. Sovyet uzmanların hazırladıkları Türkiye'nin birinci beş yıllık plan dahilinde tekstil dışında kimya ve metalurji alanında yatırım yapılması yönünde telkinleri, Türk yönetimi tarafından plana dahil edilerek ülkenin ihtiyaç duyduğu sanayi tesislerinin hayata geçirilmesi sağlanmıştır. Türk yönetimi, birinci sanayi planını gerçekleştirmek için Sovyetler Birliği dışında İtalya, Almanya ve Fransa ile de kredi yardımı almak için görüşmelerde bulunmuş ancak bu ülkelerle yapılan olumlu görüşmelere rağmen Sovyetler Birliği dışında görüşme yapılan söz konusu ülkelere kredi sağlanamamıştır. Sovyetler

Birliği'nce özel dokuma makinalarının sağlanamayacağı bildirilen Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın yapılması ve çalıştırılması ise Sümerbank ile anlaşma imzalayan İngiliz Firması H. A. Brassert and Ltd. London tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi ve Kalkınma Planı'nın uygulanmasında dış borç olarak sadece Sovyetler Birliği ve İngiltere'den alınan krediler kullanılmıştır. Sovyet yönetimi, kredi ve teknik yardımlar dışında Türkiye'nin ikinci beş yıllık sanayi planına da kredi yardımında bulunmayı teklif etmiştir. Ancak o dönemde Atatürk'ün ölümü, Avrupa'da yaşanan siyasi belirsizlikler ve yaklaşan İkinci Dünya Savaşı aşamasında Başbakan İsmet İnönü'nün ikinci beş yıllık sanayi planını hayata geçirmeyi iptal etmesi nedeniyle Sovyet yönetiminin teklif ettiği kredi ve teknik yardımlar sağlanamamıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye gibi bir tarım ülkesi iken birinci ve ikinci beş yıllık planlarını hayata geçirmesi sayesinde bir sanayi ülkesi duruma gelmiştir. Türkiye ise o dönemde birinci sanayi planı kapsamında ülkeye kazandırdığı sanayi tesislerinin sayısını, hazırladığı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamadan çıkarması nedeniyle artıramamıştır.

## Kaynakça

### Gazeteler

Cumhuriyet

Pravda

T.C. Resmi Gazete

Ulus

### Arşiv Belgeleri

#### TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 200-362-16, 14.08.1935, /Muamelat Genel Müdürlüğü(1928-), 30-10-0-0, 238.

BCA, 30-18-1-1/ Kararlar Daire Başkanlığı(1920-1928),16-67-13.

BCA,30-18-1-2,/ Kararlar Daire Başkanlığı (1928-),30-53-19.

BCA, 30-18-1-2/Kararlar Daire Başkanlığı (1928-), 30.12.1936,70-98-17,184-137.

### Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri (TBMMZC)

TBMMZC, 18.06.1932, C. 9, D.4, İç.1, s.167.

TBMMZC, 25.06.1932, C.9, D.4 İç.1, s.304.

TBMMZC, 12.05.1934, C.22, D.4, İç.3, s.109-111.

TBMMZC ,14.05.1934, C.22,D.4, İç.3, s. 114.

### Rusya Federasyonu Dış Politika Belgeleri

*Dokumenti vneşney politiki SSSR, T.XII.(1967).*Red. İ.İ. Agayants, V.N. Vereşçagin, F.P. Dolya, P.F. Strunnikov, A.G. Yakovlev, Politizdat MİD.

*Dokumenti vneşney politiki SSSR, T. XV.(1969).* Red. G.K. Leyev, F.P. Dolya, A.İ. Lavrentyev, A.M. Maluhin, G.L. Rozanov, A.A. Solovyov, Gospolitizdat MİD.

### Makaleler ve Araştırma Eserleri

Atay, F. R.(1932). *Moskova Roma*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.

Atay, F. R.(1931). *Yeni Rusya, Hakimiyeti Milliye*.

Aydemir, Ş. S. (1966). *İkinci adam İsmet İnönü. Cilt:I 1884-1938*, Remzi Kitabevi.

Boratav, K.(2006). *Türkiye’de devletçilik*. 2. Basım, İmge Yayınları.

Çelebican, G. (1973). Sovyet Rusya’da iktisadi planlamanın gelişimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29 (3), 247-287.

Çernikov, İ. F.(1977). *V interesah mira i dobrososedstva: o sovetско-turetskih otnoşeniyah v 1935-1970*. Nauk. Dumka.

Emmioğlu, K.(2013). *Türkiye’nin sanayileşme serüveni sanayicilik anılarım ve sanayiciliğin tarihçesi*. Elips Kitap.

Erdoğan, H.(2020). Birinci beş yıllık kalkınma planı ekseninde Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınma politikası ve tarımsal üretim. *Journal of Universal History Studies*, 3 (Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 252-268.

İnan, A.(1972). *Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin birinci sanayi planı 1933*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnan, A.(1973). *Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci sanayi planı 1936*. XVI. Dizi, Sa. 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

İnönü, İ.(1987). *Hatıralar: 2. Kitap*. Bilgi Yayınevi.

Jukovskiy, P. M.(1933). *Zemledelçeskaya Turtsiya. İzdatelstvo Kolhozniy i sovhozniy lit*.

Kepenek, Y.(1975). Türk sanayiinde yatırımlar üzerine bir deneme, *Cumhuriyet’in 50.nci yılında Türkiye’de sanayileşme ve sorunları semineri*. 27-31 Ocak 1974, No.382, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 17-84.

Kolesnikov, A.(2010). *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri*. Çev. İlyas Kamalov, Atatürk Araştırma Merkezi.

Koptevskiy,V.N.(2003).*Rossiya-Turtsiya:Etapı torgovo-ekonomiçeskovo sotrudniçestva*. İnstitut vostokovedeniya RAN.

Moiseyev, P. ve Rozaliyev, Yu. N.(1958). *K istorii sovetско-turetskih otnoşeniy*. Gosudarsvennoe izdatelstvo političeskoj literaturı.

*Protokol X Syezda RKP(b).*(1933). *Otvetsvennyy redaktor N.N. Popov*. Partiynoe izdatelstvo.

Rozaliyev, Yu. N. (1980). *Ekonomiçeskaya istoriya turetskoj respubliki*. Nauka.

*Sbornik deystvuyişiçih torgovih dogovorov i inih hozyaystvennih soglaşeniy.*(1935).SSCB Narodny komissariat po İnostrannım delam (NİİD),İzdatelstvo NİİD.

Serin, N.(1963). *Türkiye’nin sanayileşmesi*. Sevinç Matbaası.

*Sınai tesisat, işleme ve vekalet teşkilatına ilaveler hakkında raporlar*. (1935). Haz. A. Afet İnan,T.C. Ekonomi Bakanlığı Neşriyatı.

*SSSR i Turtsiya 1917-1979*. (1981). Red. M.A. Gasratyan. P.P. Moiseyev, Nauka.

- Strani blijnego i srednego vostoka, (1972). Red. Lüdmila Mihaylovna Kulagina. Nauka.
- Şahin, H. (2002). *Türkiye ekonomisi (Tarihsel gelişimi-bugünkü durumu)*. Ezgi Kitabevi.
- Şamsutdinov, A.M.(1968).*Noveşşeya istoriya Turtsii*. Nauka.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982).*Uygulamaya geçerken Türkiye’de devletçiliğin oluşumu*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tökin, İ.H.(1946).*İktisadi ve içtimai Türkiye rakamlarla:Türkiye’de sanayi*, Cilt:III. T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü Yayını.
- Vernadsky, G.(2015). *Rusya tarihi*. 3.bs. Çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları.
- XV Syezd vsesoyuznoy kommunistiçeskoj partii- (b). (1928).Moskva, Leningrad: Gosudartvennoe İzdatelstvo.
- XVII Syezd vsesoyuznoy kommunistiçeskoj parti(b), 26 yanvarya-10 fevralya 1934 god.(1934). Otvetsvennyy redaktor, A Rubinşteyn, Partizdat.
- Yenal, O.(2001). *Cumhuriyet’in iktisat tarihi*, Creative Yayıncılık.
- Yıldırım, S.(2011). Atatürk döneminde Sovyet tarımını inceleme: Resmî geziler ve bilimsel işbirliği (1925-1932), *Biliş /Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 227-246.

### **Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı**

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

### **Yazarların Makaleye Katkı Oranları**

Makale tek yazarlıdır.

### **Çıkar Beyanı**

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.